

De Zwarte Stern in Rijnwoude

Wilfred Alblas & Cor Kes

Een van de specialiteiten van het poldergebied tussen Alphen aan den Rijn en Leiden (de Rijnstreek) is de Zwarte Stern. Deze soort, die op veel plaatsen buiten de reservaten is verdwenen, komt hier nog jaarlijks in agrarisch gebied tot broeden. Het is opmerkelijk dat deze kritische moerasbewoner zich hier weet te handhaven. Dit artikel geeft een overzicht van het voorkomen van de Zwarte Stern in dit gebied vanaf 1980. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar de kolonies in de gemeente Rijnwoude.

Landelijke en regionale ontwikkelingen

Het gaat zoals bekend niet goed met de Zwarte Stern in Nederland. Van de 10.000-20.000 paren die in de jaren 1930 tot 1960 in Nederland broedden, waren er anno 1996 nog zo'n 1100 over. De soort trekt zich langzaam maar zeker terug in drie gebieden, te weten Zuid-Holland, De Gelderse Poort en het laagveengebied in Friesland en Overijssel. In Zuid-Holland is de huidige verspreiding vrijwel beperkt tot de meest oostelijke strook van de provincie, met als belangrijkste bolwerken de Krimpenerwaard en de Nieuwkoopse Plassen (Van Dijk et al 1998).

Dit is niet altijd zo geweest. Vanuit het verleden is bekend dat de Zwarte Stern westelijk tot in het duingebied broedde (Van der Winden et al 1996). Bij het inventarisatiewerk voor 'Randstad en Broedvogels' in de jaren 1973-1977 werden ten westen van Alphen aan den Rijn nog negen broedplaatsen gevonden (Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland 1981). In de Atlas van de Nederlandse Broedvogels, die is gebaseerd op veldwerk in dezelfde periode, leidde dat tot een jaloersmakende dubbele rij 'stippen' van Leiden tot en met de Nieuwkoopse Plassen (Teixeira 1979). Hoe is het deze Zwarte Sterns sindsdien vergaan?

De Zwarte Stern in de Rijnstreek in de jaren tachtig

Het grootste deel van de hierboven vermelde negen broedplaatsen blijkt in de loop van de jaren 1980 verdwenen. Het gebied Ade, de eilanden in de Kagerplassen en de oostelijk daarvan gelegen polders, blijkt in 1984 door de soort te zijn verlaten. In 1978 werden in dit noordoostelijk van Leiden gelegen gebied nog zes nesten aangetroffen en in 1982 nog een (Groot & Lubbers 1996).

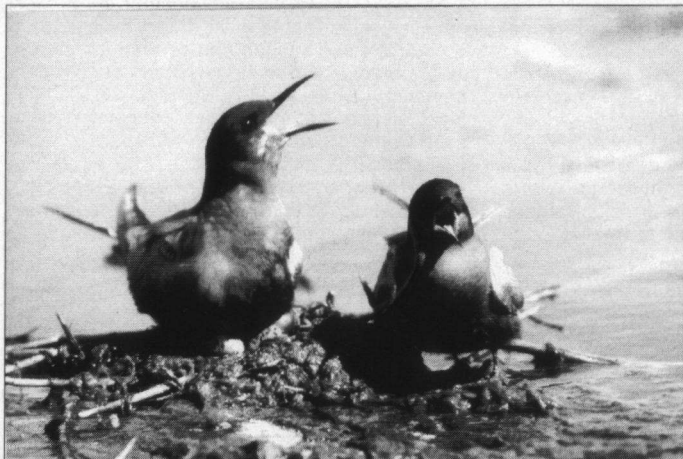
Van de ontwikkelingen in de Achthovener Polder, die ten oosten van Leiderdorp ligt, zijn weinig gegevens bekend. Uit de jaren 1980 zijn uitsluitend incidentele broedgevallen bekend zonder dat er sprake was van een kolonie (mondelinge mededeling G. van Meeteren). In de jaren negentig is in deze polder voor zover bekend niet meer gebreed.

In de direct oostelijk van de Achthovener Polder

gelegen Hondsdijkse Polder kwamen in de jaren 1985 tot 1987 nog drie paartjes tot broeden. Na de verdwijning van deze kolonie zijn hier nog een paar jaar lang nestvlotjes uitgelegd. Zwarte Sterns werden er echter niet meer gesignaleerd (mondelinge mededeling J. Kuyt).

Ook ten zuiden van de Oude Rijn gaat het in de jaren tachtig mis. Voor het gebied De Wilck, noordwestelijk van Hazerswoude-Dorp, is een broedvogelreeks vanaf 1980 beschikbaar (De Bruin 1994). Alleen in 1983 worden nog Zwarte Sterns gemeld: welgeteld één paar. Op de naar aanleiding van dit broedgeval neergelegde vlotjes werd de jaren daarna niet gebreed.

Net noordelijk van De Wilck ligt de Groenendijkse Polder. Uit deze polder worden uit de jaren 1986 tot en met 1989 één tot twee alarmerende paren Zwarte Sterns gemeld. Om verstoring te voorkomen is er niet naar nesten gezocht. Wel is in 1989 één nest in aanbouw gezien (mondelinge

De Zwarte Stern lijkt de Rijnstreek in een snel te hebben verlaten.
Foto: Henk van Harskamp.

Alle soorten broedgelegenheden worden benut, want de Zwarte Stern blijkt weinig kieskeurig qua huisvesting te zijn.
Foto: Henk van Harskamp.

mededeling B. van Eijk). Aangezien het hier een geschikte broedbiotoop betrof (sloten met Krabbescheer) zal er in de betrokken jaren waarschijnlijk zijn gebroed. In de jaren negentig is de Zwarte Stern hier niet meer aangetroffen. De Zwarte Stern lijkt de Rijnstreek dus in snel tempo te hebben verlaten. Heel de Rijnstreek? Nee, een tweetal kleine kolonies blijft moedig weerstand bieden aan de moderne tijd. Geholpen door de Vogelwerkgroep Koudekerk/Hazerswoude en Omstreken houdt de Zwarte Stern hier stand.

De Zwarte Sterns van Rijnwoude

De in 1980 opgerichte vogelwerkgroep bekomert zich al vanaf het begin van haar bestaan om de Zwarte Sterns. Deze soort mag met recht het zorgenkindje van de vereniging worden genoemd. Vanaf de oprichting is de vogelwerkgroep dan ook in de weer met het leggen van nestvlotjes. De Zwarte Sterns broeden in Rijnwoude momenteel verdeeld over twee kolonies. Eén kolonie bevindt zich in de Lagenwaardse Polder, ten noorden van Koudekerk. De andere kolonie bevindt zich aan de andere kant van de Oude Rijn, net ten zuiden van Hazerswoude-Rijndijk.

Nestvlotjes en andere nestelplaatsen

In beide kolonies wordt voornamelijk gebroed op nestvlotjes, die zijn uitgelegd in sloten in intensief gebruikt agrarisch gebied. Andere broedgelegenheden worden echter ook benut, want de Zwarte Stern blijkt weinig kieskeurig qua huisvesting. In de loop der jaren zijn nesten aangetroffen op bijeengewaaide slootvuil, een in de sloot terechtgekomen lege kunstmestzak, een los plankje, een de sloot instekende oude boomstronk, op Gele Plomp en ook gewoon in de slootkant.

Wat nestelplaatsen betreft was 1983 een bijzonder jaar (Van der Steen 1983). In de Lagenwaardse Polder besloten drie paren Zwarte Sterns hun nest midden in een drassig aardappelland te leggen. Om de nesten te redden van agrarische werkzaamheden zijn deze nesten op een plank gelegd en met een meter per dag naar de sloot-

kant gemanoeuvreed. Van deze nesten is uiteindelijk één jong uitgevlogen.

Vijf andere paren sterns verkozen een geul in een beweide perceel. Om deze nesten te behouden voor vertrapping door het vee is schrikdraad om de kolonie gespannen. Uiteindelijk zijn alle jongen van deze nesten uitgevlogen.

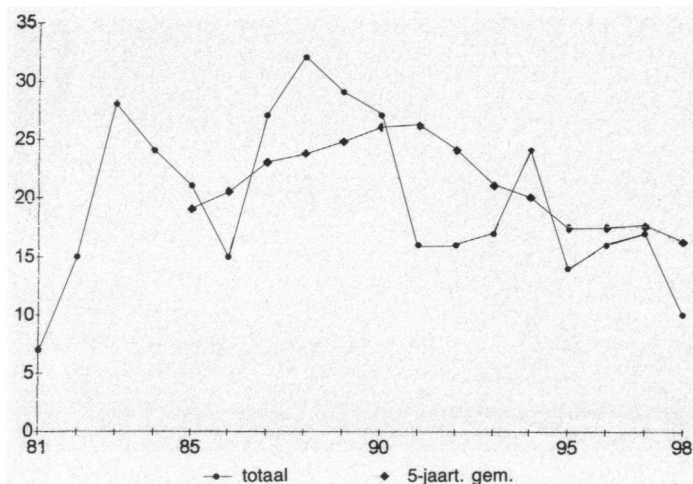
Totale aantallen gevonden nesten

De aantallen gevonden nesten van de twee bovengenoemde kolonies zijn vanaf 1981 geregistreerd in het kader van het weidevogelbeheer. De totalen staan weergegeven in grafiek 1. De toename in de tweede helft van de jaren tachtig is waarschijnlijk reëel. Doordat het aantal uitgelegde nestvlotjes toenam verbeterden de broedomstandigheden zich en nam het aantal broedparen toe. Ook blijkt uit de grafiek dat de aantallen van jaar op jaar sterk kunnen schommelen. Op kolonie-niveau is dit effect nog sterker (zie hieronder). Om door deze schommelingen heen de trend in beeld te krijgen, is voor elk jaar tevens het gemiddelde aantal nesten van dat jaar en de vier voorgaande jaren in beeld gebracht. Dit voortschrijdende gemiddelde nam toe tot 26 nesten in 1991, waarna de daling inzette tot 16 nesten in 1998.

Het gaat bij de aantallen om gevonden nesten, en niet om het aantal broedparen. In de topjaren 1987 en 1988 vonden er in de zuidelijke kolonies opmerkelijk late vestigingen plaats (respectievelijk zeven en zes vestigingen na 21 juni). Het kan hier gaan om Zwarte Sterns waarvan het broedsel in een belovende kolonie is mislukt, in welk geval een telling van de nesten tot een overschatting van het aantal broedparen leidt. Op de aantallen nesten per kolonie wordt hieronder verder ingegaan.

De kolonie in de Lagenwaardse Polder

De Lagenwaardse Polder is een veenweidepolder op -1,5 meter NAP. De polder is momenteel geheel in gebruik als agrarisch grasland en het gebied is op één bosje na open. In de Lagenwaardse Polder broeden al decennia lang Zwarte Sterns. In de jaren zestig tot zeventig ging het om enige tientallen broedparen die meest in on-

Grafiek 1. Aantallen gevonden nesten: totaal aantal en vijfjaarlijkse voortschrijdend gemiddelde.

jaar	aantal nesten	jaar	aantal nesten
1981	7	1990	9
1982	15	1991	7
1983	21	1992	8
1984	8	1993	11
1985	9	1994	12
1986	12	1995	1
1987	10	1996	1
1988	11	1997	2
1989	1	1998	3

Tabel 1. Aantal nesten in de Lagenwaardse Polder.

diepe sloten tussen de Krabbescheer broedden. Veel van deze slootjes zijn inmiddels gedempt. Vanaf 1980 worden hier nestvlotjes neergelegd. De kolonie heeft al die jaren op ongeveer dezelfde plek midden in de polder gelegen (mondelinge mededeling H. van Harskamp). De aantallen nesten in de kolonie in de Lagenwaardse Polder fluctueren sterk (tabel 1). Verscheidene jaren bleef het aantal nesten beperkt tot één, terwijl tussendoor ook aantallen van boven de tien werden aangetroffen. Het geheel

overziend kan aan de indruk van een afnemende kolonie niet worden ontkomen. Het aantal van 21 nesten in recordjaar 1983 zal niet snel meer worden geëvenaard.

De kolonies ten zuiden van de Rijn

Ook ten zuiden van de Rijn broeden de Zwarte Sterns in veenweidegebied. Hier is het landschap de laatste decennia sterk veranderd door de ruilverkaveling Rijnstreek-Zuid, die eind jaren tachtig werd uitgevoerd. Het polderpeil werd verlaagd, sloten werden gedempt, er kwam een nieuwe weg door het gebied en langs deze weg werden plasjes en gemengd bos aangelegd. Als klap op de vuurpijl werd begonnen met de aanleg van de rijksweg N11 langs de noordrand van het gebied. Door deze ruimtelijke ingrepen moesten de Zwarte Sterns ten zuiden van de Rijn in de jaren tachtig en negentig mobieler zijn dan die in de Lagenwaardse Polder. In tabel 2 is dit mooi te zien.

De kolonie lag in eerste instantie in de Rijnburger Polder, vlak bij de plek waar nu de rijksweg N11 ligt. Favoriet waren de korte dwarsslotjes tussen de langgerekte kavels die zich hier zuidwaarts vanaf de Oude Rijn uitstrekken. Deze slootjes waren relatief ondiep en rijk aan waterplanten. Door het dempen van deze slootjes en

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Rijnburgerpolder			7	12	12	3	6	18	19
Hoornder Polder							2	2	5
Geerpolder				4					1
Rietveldse Polder							9	1	3

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Rijnburgerpolder	15								
Hoornder Polder	3	5	2	3	3				
Geerpolder		4	6	2	9	13	12	11	7
Rietveldse Polder				1			3	4	

Tabel 2. Aantallen nesten ten zuiden van de Oude Rijn.

de start van de aanleg van de rijksweg in 1991 verslechterden de broedomstandigheden voor de Zwarte Sterns en begon de kolonie te schuiven. Eerst probeerden de sterns het oostwaarts, in de Hoornderpolder, maar het broedsucces was hier gering. Van een bloeiende kolonie is hier nooit sprake geweest en sinds 1995 is hier niet meer gebroed. Beter gaat het in de Geerpolder, waar de Zwarte Sterns het in 1989 voor het eerst probeerden. Hier werd in de loop der jaren op drie verschillende plaatsen gebroed. Door de geringe afstand tussen de broedplaatsen (< 500 meter) betreft het hier technisch gesproken één kolonie (Van Dijk & Hustings 1996). In 1989, 1991, 1994 en 1996 lag één van de broedplaatsen in de Westgeerpolder en dus 4,2 meter onder NAP. Mogelijk ging het hier om de laagst broedende Zwarte Sterns van Nederland.

Verder is er in de loop der jaren ook gebroed in de Rietveldse Polder. Bij deze kolonie kun je de vraag stellen 'Doet-ie het of doet-ie het niet?' In de jaren 1985-1986, 1990-1992, 1994 en 1998 werd hier namelijk niet gebroed en in de tussenliggende jaren wel, met maximaal negen nesten.

Heeft de Zwarte Stern toekomst in Rijnwoude?

Halen onze Zwarte Sterns de volgende eeuw? Wie naar de scherpe daling van het aantal in 1998 kijkt kan weinig anders doen dan somberen. De kolonie in de Lagenwaard telde de laatste jaren nog slechts één tot drie nesten, wat erg marginaal begint te worden. Ook ten zuiden van de Rijn worden de aantallen van begin jaren tachtig niet meer gehaald. Wat zijn de oorzaken van de achteruitgang en valt er wat aan te doen? Ten aanzien van de nestgelegenheid lijkt er geen probleem te zijn. Zoals hierboven gemeld, leggen leden van de vogelwerkgroep ieder voorjaar nestvlotjes uit, waarvan de sterns graag gebruikmaken. De vogelwerkgroep zal hier daarom tot de laatste snik mee doorgaan.

Gezien het onbenut blijven van een toenemend aantal nestvlotjes (er worden er jaarlijks zo'n zestig uitgelegd), is de beschikbaarheid van nestgelegenheid kennelijk niet de beperkende factor bij het broedsucces van Zwarte Sterns.

Het is waarschijnlijk het gebrek aan grote insecten dat het meest nijpend is (Van der Winden et al 1996). Voor insecten aantrekkelijke kruidenrijke hooilanden die in de broedtijd van de Zwarte Stern niet zijn gemaaid, komen in de omgeving niet meer voor.

Kolonie in de knel?

Wat in de buurt van de kolonie in de Geerpolder nog het meeste lijkt op een kruidenrijk hooiland is een brede bloemrijke berm tweehonderd meter ten westen van de kolonie. De vogelwerkgroep heeft de gemeente Rijnwoude herhaaldelijk verzocht deze berm later in het seizoen te maaien. Ondanks de door de wethouder gedane belofte voortaan niet meer vóór 21 juni te maaien, gebeurt dit nog steeds. De vogelwerkgroep blijft de gemeente herinneren aan de gedane belofte.

De ligging van de kolonie in de Geerpolder blijft echter ook bij een gewijzigd maaibeheer problematisch. De in de omgeving oprukkende potcultuur doet de biotoop van de Zwarte Stern geen goed. De kolonie ligt nu 150 meter ten noorden van een plantenkweker. Verder ligt de kolonie 200 meter zuidelijk van een ruilverkavelingsbos. Of dit bos invloed heeft op het voorkomen van de Zwarte Sterns is onbekend.

Kansen

Er zijn ten zuiden van de Rijn gelukkig ontwikkelingen die gunstig kunnen uitpakken voor de Zwarte Stern. Een goed ecologisch beheer van de strook tussen de nieuwe rijksweg N11 en de spoorlijn Leiden-Utrecht kan het insectenleven in de streek ten goede komen. Deze strook komt in beheer van het Zuidhollands Landschap en zal een moerasachtig karakter krijgen. Of de Zwarte Sterns bereid zullen zijn om tussen een spoorlijn en een snelweg te foerageren moet worden afge wacht. Daarom is het agrarische natuurbeheer in de directe omgeving van de kolonies belangrijk. Hier liggen vooral kansen als de boeren in de regio meer dan nu het geval is gaan kiezen voor aangepast slootkantbeheer.

Ten slotte kan ook het tot stand komen van het natuurontwikkelingsgebied van de gemeente

Er zijn ten zuiden van de Rijn gelukkig ontwikkelingen die gunstig kunnen uitpakken voor de Zwarte Stern.
Foto: Henk van Harskamp.

Alphen aan den Rijn in het Zaans Rietveld zorgen voor nieuw voedsel en wellicht zelfs nieuwe nestelplaatsen (Mentink 1997).

Autokijkhut?

Nederland zou Nederland niet zijn als er geen bedreigingen zouden zijn. Een zo nu en dan in plannen van de gemeente Rijnwoude opduikend plan om de Burgemeester Smitweg in Hazerswoude-Dorp door te trekken naar de nieuwe rijksweg N11, zou de rust in dit gebied voorgoed

verstoren. Deze weg zou overigens niet alleen de kolonie Zwarte Sterns de nek omdraaien. Het tracé voert ook dwars over het jaarlijks door Ooievaars bewoonde paalnest en de vlak daarbij gelegen vogelkijkhut (niet autokijkhut). Voor de vogelwerkgroep redenen genoeg om te bevorderen dat deze plannen in een heel diepe la terechtkomen en daar voorgoed blijven.

De foto's in dit artikel werden gemaakt in de Lagenwaardse Polder.

■ Vogelwerkgroep Koudekerk/Hazerswoude en Omstreken: Wilfred Alblas, Nievaartpad 37, 2353 SM Leiderdorp & Cor Kes, Van Poelgeestlaan 84, 2396 BG Koudekerk aan den Rijn.

LITERATUUR:

Bruin, N. de (1994): Verloop territoria weide/watervogels in De Wilck. Braakbal 15 (4): 13.

Dijk, A.J. van & F. Hustings (1996): Broedvogelinventarisatie Kolonievogels en zeldzame soorten (Handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels). Sovon, Beek-Ubbergen.

Dijk, A.J. van, A. Boele, D. Zetbier & R. Meljer (1998): Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Nederland in 1996. Sovon-monitoringrapport 1998/07. Sovon, Beek-Ubbergen.

Groot, H. & G. Lubbers (1996): Broedvogels van het gebied Ade e.o. in 1995. Sovon-rapport 1996/05. Sovon, Beek-Ubbergen.

Mentink-procesmanagement BV (1997): Op weg naar een financieel akkoord over het Zaans Rietveld als onderdeel van de groenblauwe slinger. Haalbaarheidsrapport, Pijnacker.

Steen, J. van der (1983): Weidevogelverslag 1983. Vogelwerkgroep Koudekerk/Hazerswoude en Omstreken, Koudekerk aan den Rijn.

Teixeira, R.M. (1979): Atlas van de Nederlandse Broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland.

Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981): Randstad en Broedvogels. Tilburg.

Winden, J. van der, W. Hagemeljer & R. Terlouw (1996): Heeft de Zwarte stern *Chlidonias niger* een toekomst als broedvogel in Nederland? Limosa 69 (4): 149-164.